

Роман Черкашин

Твори Пушкіна вперше на українській сцені

У рукописі книги **«Ми — березільці»** відомого українського театрального діяча, актора, режисера та педагога **Романа Черкашина** (1906-1993) відтворено часи українського театрального відродження 20-30-х років. Автор — свідок і учасник театрального процесу — висвітлює останні роки діяльності Курбаса як керівника театру «Березіль», трагічні події 1933 року, пов'язані із нищенням Курбаса як митця. Другу частину книги присвячено характеристиці перших самостійних кроків і перших злетів на успадкованій від Курбаса посаді керівника колишнього «Березоля», перейменованого у Харківський український драматичний театр ім. Т.Г.Шевченка, видатного актора курбасівської школи, згодом відомого режисера і театрального педагога Мар'яна Крушельницького.
Пропонуємо фрагмент книги, де йдеться про першу в Україні постановку «Маленьких трагедій» О.Пушкіна.

На початку 1937 року по всій країні розгорнулася підготовка до відзначення сторіччя з дня смерті О.С.Пушкіна. М.Крушельницький доручив мені поставити пушкінську виставу у нашому театрі.
Вистава складалася з двох «маленьких трагедій»: «Скупого лицаря» та «Кам'яного гостя» (у давньому перекладі М.Вороного). П'єси обрамляла літературно-музична композиція з ліричних віршів поета, які читав актор Ростислав Івицький, сидячи на просценіумі за столиком. На створення лаконічного оформлення запросили харківського художника-графіка О.Довгаля.
Працювали над «маленькими трагедіями» недовго, що викликало певну сценічну недовершеність «Кам'яного гостя». І все-таки, ця робота залишила певний слід в історії театру. Перш за все, праця над пушкінським словом та його образами багато дала актерам, розкрила їхні нові якості.
Під звуки Шостої симфонії Чайковського повільно розсувалася завіса. Відкривався просценіум, відгороджений від сцени другою білою завісою з чорним силуетом характерного пушкінського профілю. Збоку стояло «вольтерівське крісло», над ним — невеличка полиця з книжками. Сидячи у кріслі, читець ніби пригадував на самоті геніальні поетичні рядки, неголосно проголошував пушкінські вірші у новому, щойно опублікованому перекладі М.Рильського:

Живу, пишу не для хвали,
Та марю, щоб пісні могли
Мій день печальний пережити,
Щоб друг мій вірний серед мук –
Про мене нагадав хоч звук...

Портальна завіса йшла вгору, починалася перша картина «Скупого лицаря». Роль Альбера, сина барона, грав Микола Назарчук. Барон Філіп — І.Мар'яненко, лицар, що й у скнарості не втратив величі. А маленький на зріст Альбер, миршавенький, однак рвучкий і непримиренний, вносив у першу картину п'єси живе почуття гумору. Його підсилював слуга Іван у виконанні обдарованого комедійного актора Євгена Бондаренка, який, на відміну від Альбера-Назарчука, виглядав вайлуватим і флегматичним.
Іван Олександрович Мар'яненко вперше у своєму багатющому сценічному бутті зустрівся з пушкінським віршем. Захопила його й праця над образом барона. Адже монолог пушкінського Скупого лицаря у льоху, над потаємними скринями, повними золота, включали до концертного репертуару багато славетних російських акторів. У виконанні Мар'яненка яскраво розкрилася справді шекспірівська трагедійність пушкінського образу барона Філіпа – раба й володаря потаємних багатств. Актор переконливо поєднував різко контрастні риси героя: вже втрачену лицарську велич і набуту жалюгідну потворність лиходія, божевільну жадібність і безпорадну безпомічність старості, пристрасність до золота і лихварську байдужість до чужого горя.
Барон Філіп уперше з'являється на сцені в другій кар-

тині. Після щедро осяяної ранішнім сонячним промінням кімнати Альбера глядачі поринали у похмуру напівтемряву льоху. Чулося рипіння важких кованих дверей. Барон з факелом у тремтячій, вже немічній руці повільно спускався сходами у темне провалля, де невиразно громадилися замкнені скрині. Жодного слова ще не прозвучало, однак зовнішність скнари виразно промовляла сама за себе. На баронові був заношений халат, що прикривав давній лицарський одяг. Сиве нечесане волосся, різкі риси обличчя, безкровні губи, скривлені в іронічній посмішці – весь він скидався на якогось величезного хижого птаха з довгою голою шиєю, маленькими настороженими оченятами й довгими руками, владно розпростертими над здобиччю. Коли він ставав навколішки над скринями, милуючись своїми скарбами, особливу увагу привертали його загребущі руки з кістлявими пальцями.

Славетний монолог Скупого лицаря Іван Олександрович починав тихим старечим голосом, скрадливо спускаючись сходами у підвал:

Як молодий гульвіса жде спіткання
З повією лукавою якоюсь
Або з улещеним пустим дівчам...

(якусь мить тривала сповнена іронії пауза)

Так я... (красномовна пауза)
весь день чекав того часу,
Коли зійду нарешті в льох таємний
До вірних скринь моїх.

(Барон спускається нижче, голос його міцнішає)

Щасливий день!

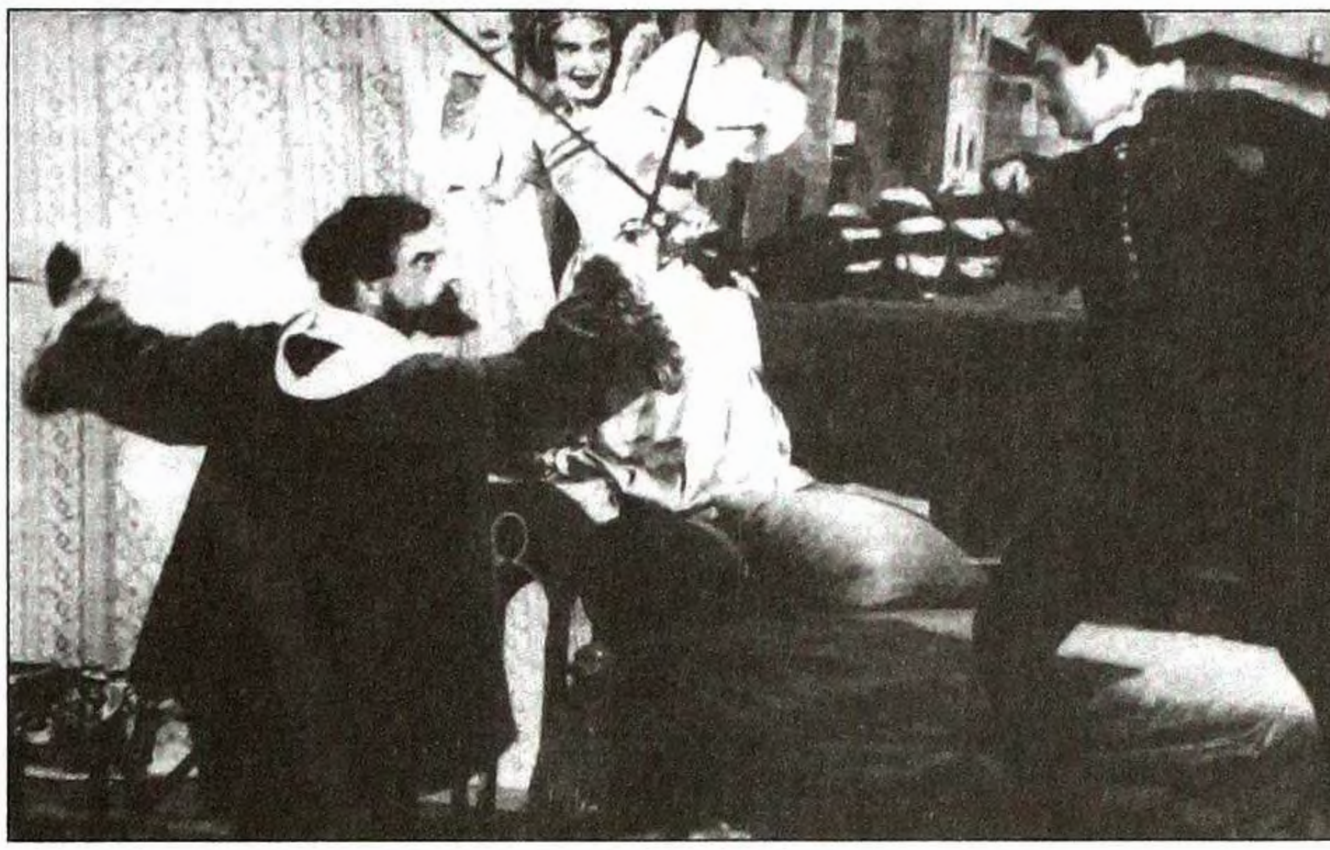
Сила пристрасті поступово наростала. Запалені свічки над відчиненими скринями надавали сцені химерного настрою. З насолодою барон перебирав золоті монети, пригадуючи історію придбання кожної. Але примара близькості смерті затьмарює у його почуттях звабливий блиск золота, думка про сина-марнотратця доводить до нестями. В душі здіймається буря трагедійних пристрастей. Сповнений відчаю голос злітає десь аж під склепіння льоху і тоне у мороці.

У третій, фінальній сцені образною експресією визначалися кульмінаційні мізансцени. Старий барон викликає власного сина на герць. Але, знесилений вируванням почуттів, не може втриматися на кволих ногах і падає на коліна. Альбер, приймаючи виклик, спритно кидається долі, щоб схопити кинуту батьком рукавичку. Отак, наче два пси, на мить застигали вони один перед одним у смертельній зненависті. А далі – неминуча розв'язка: барон Філіп падав мертвий, не витримавши страшного напруження душевних і фізичних сил.

Менш вдалою була друга частина. У сценографії «Скупого лицаря» ми обійшлися лише сходами у підвал, готичним вітражем у палаці Герцога, меблями, бутафорією, реквізитом. Для «Кам'яного гостя» цього було недостатньо, треба було не лише позначити місця дії, але й образно вирішити, наприклад, фінальний епізод появи у кімнаті донни Анни статуї Командора та останню пушкінську ремарку: «Провалюється». Люки під сценою дозволяють виконати останній епізд буквально. Цей сценічний ефект давніх театральних феєрій і був застосований у фіналі нашої вистави.

Дія у першій картині відбувалася на просценіумі. На генеральній репетиції, однак, з'ясувалося, що на порожній сцені не виникає необхідного настрою у кімнаті Лаури. Старі працівники пригадали, що у запасниках театру зберігається ще з часів М.Синельникова гарний мальований задник з пейзажем екзотичного міста. Так у глибині кімнати Лаури з'явився великий відкритий балкон з балюстрадою. Ніхто не звернув уваги на порушення принципу графічності, обраного у сценографії.

Чудово грала епізодичну роль Лаури В.Чистякова. Цікаво, що, не маючи вокального голосу, вона прекрасно проспівала пісню Лаури! Ефектно виглядав у цій сцені дон Гуан – О.Хвиля. На жаль, цю лінію не було розвинено у подальших сценах. Не вистачило часу та вміння у режисера, майстерності у виконавців, щоб досконаліше розробити довгі й надзвичайно складні для акторів діалоги донни Анни (її грала дружина Й.Гірняка О.Добровольська) й дона Гуана.

■ Сцени з вистави *«Скупий лицар»*. Режисер Роман Черкашин. В ролі Лаури Валентина Чистякова. 1937.

Попри це, блискуче зіграний І.Мар'яненком трагедійний образ барона Філіпа і сповнений чарівливої жіночості образ волелюбної розпусниці Лаури, створений В.Чистяковою, викликали прихильність критики. Тепло сприйняли виставу і глядачі. Але вона лишалася у репертуарі театру недовго. Незабаром після прем'єри було заарештовано О.Добровольську. Її чоловік на той час вже відсидів три роки у таборі, однак після закінчення присудженого йому терміну його не випустили – з волі начальства він працював вільнонайманим головним режисером драматичного театру з «вовчим» паспортом, який не давав права жити у столицях та великих обласних центрах. До Й.Гірняка у далеку сибірську північ була адміністративно вислана з Харкова його дружина. Роль донни Анни грала лише вона, до того ж пушкінська вистава своє ювілейне призначення виконала і таким чином могла зійти зі сцени.